

FRANSIZ YAHUDİ TARİHÇİ RENEE BERNHEİM'E GÖRE OSMANLI DEVLETİ YAHUDİLERİNİN SİYASİ, İKTİSADİ VE KÜLTÜREL DURUMLARI

*Political, Economic and Cultural Situation of Ottoman Jews
According to French Jewish Historian Renne Bernheim*

Şahnaz OKTAY*

Makale Geliş Tarihi: 22.04.2021

Makale Kabul Tarihi: 19.09.2021

Özet: Yahudiler, "Kutsal Topraklar" ve Osmanlı İmparatorluğu'nda nasıl yaşadılar? Kapsamlı dokümanlara dayanan Renee Neher Bernheim, "La Vie Juive en Terre Sainte" (Kutsal Topraklarda Yahudi Hayatı) adlı eserinde Aşkenazi ve Sefarad Yahudilerinin genel durumları ve Osmanlı Devleti'ndeki etkin konumlarına dair tespitlerle bulunmuştur. Ayrıca, Yahudi göçlerinin zamanla sürekli hale geldiğini, toplulukların günlük yaşamını, hayatta kalma mücadelelerini, hayallerinin kalıcılığını, atalarının topraklarına olan bağlılıklarını ve dünyaya bakış açıları da anlatılmaktadır. Bu makalede Dona Gracia Mendes, Yasef Nassi, Sabatay Sevi gibi göz önünde olan Yahudilerin hayatlarına dair bilgiler verilmekte ve onların Osmanlı Devleti sınırları içerisinde göstermiş oldukları faaliyetleri değerlendirilip, devlete olan katkıları ya da vermiş oldukları zararları belirlenmeye çalışılmıştır. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin de zor durumda olan Yahudilere göstermiş olduğu ilgi ve yardımlarını da içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yahudi Göçleri, Gracia Mendes, Yasef Nassi, Sabatay Sevi.

Political, Economic and Cultural Situation of Ottoman Jews According to French Jewish Historian Renne Bernheim

Abstract: How did the Jews live in the "Holy Land" and the Ottoman Empire? Based on comprehensive documents, Renee Neher Bernheim made determinations about the general situation of Ashkenazi and Sephardic Jews and their effective positions in the Ottoman Empire in her book named as "La Vie Juive en Terre Sainte" (Jewish Life in the Holy Land). It also describes in the book the continuous Jewish immigration in time, the daily life of communities, their struggle to survive, the permanence of their dreams, their dependence to their ancestral lands and their perspective on the world. In this article, information about the lives of Jews such as Dona Gracia Mendes, Yasef Nassi, Sabatay Sevi is given and their activities within the borders of the Ottoman Empire are evaluated and their contributions or damages to the state are tried to be determined. In a similar manner, it includes the interest and support of the Ottoman Empire to the Jews in a difficult situation.

Keywords: Jews Migrations, Gracia Mendes, Joseph Nassi, Sabbatai Tsevi.

* Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sahnazoktay24@gmail.com

GİRİŞ

1. RENEE BERNHEİM'İN HAYATI

Fransız Yahudi tarihçi Renee (Rina) Neher Bernheim, 4 Nisan 1922 tarihinde Paris'te doğmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın çıktığı dönemlerde Bernheim ailesi Paris'ten Lyon'a taşınmıştır. Savaş şartlarına alışmakta güçlük çeken Bernheim'in üniversite hayatı 1942'de son bulmuştur. Yazarın eğitim hayatı bir süre sekteye uğrayınca bu dönemde ortaya çıkan Yahudi direnişine katılmıştır. Bernheim'in buradaki asıl rolü ise Yahudi çocuklar için "gizlenme" yeri bulmaktır. Bu dönemde sınır dışı edilmekten kurtarılan ve Lyon'daki bir kulübe içerisinde saklanan yüzlerce Yahudi çocuğa bakmakla görevlendirilmiştir. Araştırmaya ve okumaya son derece istekli olan Bernheim, aldığı maddi yardımlar sayesinde eğitim hayatına daha sonraki süreçlerde devam edebilmiştir. 1945'ten itibaren ise Vaux'ta, Yahudi çalışma kurslarına katılarak Yahudi kültürünü tanıtmak için harekete geçmiştir. Akabinde ise *"İsrail'in yolunda ilerlemek için Amalek' in size ne yaptığını hatırlayın"* sloganını kullanarak, *"Arche de Noe"* adında bir çocuk gazetesi yayımlamıştır. Renee Bernheim, 1947 yılında hem bir Yahudi hem de Filozof olan Andre Neher ile evlenip eşinin yardımlarından faydalanarak doktora tezini bitirdikten sonra Kudüs'ün İbrani Üniversitesi'nde ders vermeye başlamıştır. Yazar Yahudilerin eski dönemlerden itibaren sürekli olarak dışlanmalarından ve eziyet görmelerinden kesin olarak rahatsızlık duyduğu için, yaşadıklarını eserlerine de yansıtmıştır. Zira Bernheim'in eserlerini incelediğimiz de ağırlıklı olarak Yahudilerin hayatları ve onlara karşı gerçekleştirilen soykırımlar, eziyetler kitaplarının içeriğinde sıkça yer almıştır. 1988'de ise eşinin ölümü üzerine ona söz verdiği gibi kendini yazmaya adanmıştır. Tarihçi yazar, çok sayıda eser yayımlayarak adından sıkça bahsettiren bir isim olmuş ve 2005 yılında hayata gözlerini yummuştur. Bernheim, ölümünden sonra bile harika bir rehber, büyük bir tarihçi ve hayatı başarılarla dolu olan muazzam bir kadın olarak anılmıştır (Bernheim, 2001, s. 9). Böylece tarihçi Bernheim'in feminist tutumları *"La Vie Juive en Terre Sainte"* (*Kutsal Topraklarda Yahudi Hayatı*) adlı eserinde de görülmektedir. Özellikle yazar Gracia Mendes'in Konstantinopolis'teki en seçkin kadın olduğunu tanımlamış ve yaklaşık yetmiş kişilik yaşlıdan oluşan ihtiyaç sahiplerine yardım sağlandığını belirterek Prenses Gracia Mendes'in cennete çağrıldığı güne kadar Yahudi kadınların tercümanlığını yaptığını aktarmıştır (Bernheim, 2001, s. 75).

Eserleri:

La Vie Juive en Terre Sainte (Kutsal Topraklarda Yahudi Hayatı): Yazar bu kitabında Yahudilerin sürekli olarak yer değiştirmeye mecbur bırakıldığından bahsederek onların gittikleri yerlerdeki durumlarını da kaleme almıştır. Tarihçi Bernheim'in *"Kutsal Toprak"* olarak nitelendirdiği yer ise aslında Yahudiler

için kurtuluş simgesi olarak görünen Filistin, İsrail bölgeleri ve Safed, Tiberya şehirleridir. Ayrıca Bernheim Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'a da değinip burada yaşayan Yahudilerin hayatları, meslekleri, inançları ve kısa sürede devleti nasıl etkilediklerini de aktarmıştır. Yazar özellikle Yahudilerin haklı davasında öncülük eden Yasef Nassi, Grecia Mendes, Sabatay Sevi gibi önemli isimlerin Osmanlı Devleti'ndeki hızlı yükselişlerini de ele almıştır. Akabinde ise İsrail'in kuruluşu hakkında bilgi vermektedir.

Histoire Biblique du Peuple D'Israel (İsrail Halkının İncil Tarihi), Jerusalem. Trois Millenaires D'histoire, Du Roi David a Nos Jours. Collection Presences du Judaisme (Kudüs. Üç bin yıllık tarih, Kral Davut'tan Günümüze Yahudiliğin Koleksiyon Varlıkları), Roma Dünyasında Yahudilik (1959), Rönesans'tan Günümüze Yahudi Tarihi (1963), Rönesans'tan Günümüze Yahudi Tarihi 2 (1965), Yahudi Tarihi 1 (1971), Yahudi Tarihi 2 (1971), Yahudi Tarihi 3, Nuh'un Gemisinden Masallar (1982), İsrail'e Yeşil Işık (1983), Bilimsel Editör olarak Renee Neher Bernheim (1922-2005) ile Yahudi Kimliği (1989), Bilimsel Editör Olarak Renee Neher Bernheim (1922-2005) ile Yahudi Kimliği (1994), İsrail Devletine Devrim Yahudi Tarihi (2002), Bir Arkadaşlığın Parçaları (2005).

2. BİZANS İMPARATORLUĞU VE SELÇUKLU DEVLETİNDE YAHUDİLER

Bizans ve Roma İmparatorluğu siyasetini Hristiyanlık öncesi, Hristiyanlık devri, altın çağ, karanlık dönem olarak 4 kısımda incelememiz mümkündür. Bizans İmparatorluğu'nda yaşayan Yahudilerin çoğunluğu Romanyot ve Karayitlerden oluşuyordu. Hristiyanlığın kabul edilmesiyle bölgedeki Yahudiler sürekli dışlanmaya maruz kalıp yaşam hakları sınırlandırıldı. Hatta Yahudilerin sinagoglarındaki dini ayinleri yasaklanıp ibadet yerleri kiliseye çevrilmişti. Dördüncü Haçlı Seferi zamanında Haçlılar Yahudilerin ikamet ettiği Pera (Be-yoğlu) bölgesini talan edip, halkı katletmişlerdi (Svastics, 2011, s. 17). “*Yine Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in Selçukluları Anadolu'dan atmak için çıktığı seferde Tarsus Ovasında yakalanarak bir Yahudi tarafından gözlerinin acemice oyulduğu dönemin kaynaklarında geçmektedir*” (Akgüç, 2019, s. 18-19).

Yahudiler, Bizans yönetiminde inanç hürriyetleri konusunda sıkıntı yaşadıkları için Selçuklu Türklerinin idaresindeki bölgelere göç etmişlerdi (Arslan, 2016, s. 202). Kısacası Türkiye Selçuklu Devleti, Bizans ile etkileşim halinde olduğu için Yahudiler tarafından tanınarak onları himayesi altına aldı. Bu Yahudiler tıpkı Bizans'ta olduğu gibi Selçuklu Devleti'nde de hekimlik, marangozluk, tüccarlık gibi meslekle uğraşıp kendilerini bu alanlarda geliştirmişlerdi. Anadolu Beylikleri Döneminde ise Konya, Antalya, Samsun, Sinop gibi bölge-

leri tercih ederek Bizans'ın sert politikası yerine Türklerin ılımlı idaresi altında yaşamayı arzu etmişlerdi. Ortaçağ'daki Yahudi cemaatleri İsrailoğulları'nın her yere dağıldığını ve İsrail'in toplanmasını istemeyenlerin mutlu olmayacağını Rab sürgünlerinde Mesih'in yükselerek bir araya gelecekleri ifade etmişlerdir (Arslantaş, 2009, s. 131).

3. OSMANLIN'NİN KURULMA VE DEVLETLEŞME SÜRECİNDEKİ YAHUDİLER

Bernheim, Orta Asya'nın yüksek yaylalarından gelen ve IX. yüzyıldan itibaren İslamiyet'i benimsemeye başlayan Türklerin boylardan biri aracılığıyla Anadolu'da yayılmaya başladığını ifade etmektedir (Bernheim, 2001, s. 23). Bernheim'in bahsini ettiği bu boy, kuvvetle muhtemel Kayılardır. Kuvvet ve kudret anlamlarını taşıyan bu boy Anadolu'nun Türkleşme süreci içinde buldukları coğrafyayı yakından tanıdıkları Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Kürkçüoğlu, 2013, s. 135). Bernheim ise kelime anlamı dinamik ve kendini gösteren manasında olan Kayıları, Selçuklu Devleti'nin devamı niteliğinde görmüş ve Türklerin gücünün zayıfladığı bir dönemde yine Türk'ün bir boyu olarak sahaya çıkan Osmanlı'nın kurulma aşaması hakkında ilginç tespitlerde bulunmuştur (Bernheim, 2001, s. 24). Zira ona göre yeni kurulan bu büyük devlet Moğol tehlikesini bertaraf etmiş ve Balkanlar'da nizamı sağlamıştı (Bernheim, 2001, s. 24). Yıkılmanın eşiğinde olan devletin toprakları üzerinde Türkmen Beyleri yeni beylikler kurmaya başladı. Bu beylikler içerisinde ise en dikkat çekenlerden biride Osmanoğulları olmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti'ne bağlı küçük bir beylik olan Osmanoğulları güçlü İslami duygularla gaza cihat anlayışını uygulaması, beyliği devlet vasfına ulaştırmıştır. Ayrıca artan nüfus hareketleri, savaşçı Türkmenlerin faaliyetleri, alınan ganimetler ve Ahilerin desteği de etkili sebeplerdendir (Cide, 2016, s. 139). Osmanlı'nın büyümesinde etkili olan diğer hususta Balkanlar'daki fütuhatinin ve burada uygulamış olduğu iskânın olumlu sonuçlarıdır (Köprülü, 2009, s. 125).

Güleryüz, Osmanlı Devleti kurulmadan önce Anadolu'da Yahudilerin mevcut olduğuna dair tespitlerde bulunmasına rağmen ilk Osmanlı hükümdarı Osman Bey zamanında o topraklarda hiç Yahudi'nin yaşamadığını ifade etmiştir (Güleryüz, 2012, s. 24). Fakat bir zamanlar Hristiyan yönetiminde olan Bursa ve İstanbul gibi önemli şehirde antik dönemden itibaren Yahudilerin yaşadığı bilinmektedir (Gürkan, 2012, s. 52). Özellikle Dinar, Edremit, Bergama, Karadeniz ve Marmara bölgelerinde etkin bir Yahudi nüfusu görülmüştür (Yalçın, 2018, s. 11). Osmanlı ile ilk Yahudi teması ise Orhan Gazi dönemine rastlamaktadır. Zira 1326 yılında Orhan Gazi Bursa'yı zapt ettiği zaman orada bir Musevî cemaati bulunduğu dair söylemler mevcuttur. Şehrin zaptından sonra bütün ahalî şehri terk etmiş olsa bile sonrasında Museviler yeni fethedilmiş şehre akın

etmeye başlamışlardı. Orhan Bey ve kardeşi Alâeddin Bey, Yahudilerin idare, bilim, sanayi, maliye ve ticaret gibi alanlarda kabiliyetli olduklarını anlayarak onlara, sinagog inşa etmeleri ve ayrı bir mahalle kurma hakkı tanımışlardı (Özdemir, 2019, s. 67). Orhan Gazi, Etz ha-Hayyim (Hayat Ağacı) sinagogu olarak bilinen mabedi yapma izni vererek baş hahamların yönetiminde bir hoşgörü ortamı yaratmaya çalışmıştı (Yaman, 2015, s. 17). Murad Hüdavendigar ise Edirne'yi aldığı anda burada fakir bir cemaat bulmuştur. Edirne Yahudileri Türklerin gelişini coşkuyla karşılayıp, Bursa'daki dindaşlarından yardım isteyerek Türkçe öğrenmeye başlamışlardır (Arslan, 2016, s. 202). Hatta Edirne'deki Yeşiva müessesesi Polonya, Rusya, Macaristan'dan öğrenim görmek için gelen gençleri kabul ederek şehri bir eğitim merkezi haline getirmeyi amaçlamışlardı (Bora, 2017, s. 144). Osmanlı Devleti'nin ilk isyanı olan Şeyh Bedreddin İsyanında Simavna kadısının oğlu Bedreddin'in yandaşı olarak bilinen Torlak Kemal'in de aslen Yahudi olduğuna dair bilgiler mevcuttur (Tanyu, 1979, s. 144). Yani Osmanlı Devleti'ndeki bazı Yahudilerin kimliklerini gizli tutarak devletin aleyhinde çeşitli ayaklanma ve isyana teşebbüs ettikleri açıkça ortadadır. Zira Yahudilik inancında zaman zaman gizlilik ilkesi söz konusu olmuştur. Özellikle Yahudiler, Hristiyanların baskısından kurtulabilmek için inançlarını gizlemeyi tercih etmişlerdir.

Bernheim, “*muzaffer komutan*” olarak adlandırdığı Fatih Sultan Mehmed dönemini Yahudi tarihi açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirmektedir (Bernheim, 2001, s. 24). Zira Konstantinopolis'in fethedilmesinin İspanya sürgünü tetiklediğini belirtmiştir. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethettiğinde Bizans Yahudileri olarak anılan Romanyotlar, sultanı bir kurtarıcı olarak görmüşlerdi. Ayrıca son Hahambaşı Moşe Kapsali'de yeni fethedilen şehrin ilk Hahambaşısı oldu (Galante, 2020). Hammet Arslan ise II. Mehmed'in, Rumlara itimat etmemesinden ötürü Anadolu'daki Yahudi cemaatlerini İstanbul'a çağırarak onlara araziler, evler, bağlar tahsis ettiğini aynı zamanda mali işlerinden de sorumlu tuttuğu Hekim Yakup ve beraberindeki birçok Yahudi'nin divan üyesi konumunda yer aldığını belirtmiştir (Arslan, 2016, s. 203). Ayrıca bu dönemde Balat, Tire, Antalya, Sinop Yahudileri şehirlerinin isimlerine izafeten İstanbul'da ibadethaneler inşa ettirdiler ve bu ibadethaneler “*Sürgünlerin ibadethanesi*” olarak anılmıştır (Galanti, 1947, s. 16). Bernheim, Osmanlı Padişahları hakkındaki görüşlerini de açıkça ortaya koymaktan çekinmemiştir. Öncelikle Sultan II. Mehmed'in Bizans'ın Hristiyan gücünü zayıflatıp, Avrupa'nın politik ve kültürel tarihinde belirleyici bir rol oynadığını belirtmektedir. Ayrıca, İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesinden sonra burada yaşayan Hristiyan bilginlerin Batı Avrupa'ya göç ettikleri ve bu nedenle Avrupa Rönesans'ının başlamasında Sultan II. Mehmed'in farkında olmadan etki etmiş olduğunu da iddia etmektedir (Bernheim, 2001, s. 24). Yazarın Rönesans'la ilgili bu görüşü

ise tartışmaya açıktır. Zira Sultan II. Mehmed İstanbul'u fethettikten sonra hiçbir bilgin ülkeden kovmadığı gibi Bizans'ta yaşayan bilginlerin Rönesans'ı başlatacak ilmi ve fikri niteliğe sahip oldukları şüphelidir. Söz konusu dönemde İstanbul'da yaşayan bilginlerden Gemistus Plethon, Trabzonlu Bessarion, Theodor Gaza, George Amiroutzes, George Scholarinse (Gennadis)'in isimlerini saymak mümkündür (Bolay, 1987, s. 141). Bernheim, Sultan II. Mehmed'in Bizans'ın Hristiyan gücünü zayıflatmasını ve bizzat göstermiş olduğu fetihle de bu durumu ispatlamış olduğunu belirtirken Güleriyüz ise "*Sultan II. Mehmed Rum ve Ortodoks halkını önce tutsak olarak sayıp akabinde kendi payına düşenleri özgür saydığını geri kalanların ise şehri terk etmelerini istemiştir.*" (Güleriyüz, 2012, s. 21). Hristiyanların akıbetini belirleyen sultan, hiç vakit kaybetmeden ülkesinin nizamı ve refahı için kuruluş döneminden itibaren Osmanlı'ya bağlı savunmasız olarak görünen Yahudi topluluğu ile alakadar olmuştur. Sultan Mehmed, Hristiyanlara kucak açtığı gibi bu dönemde Haliç'in her iki yakasında yaşayan köklü, dinsel ve etnik yapıya sahip olan Yahudileri de merhametinden mahrum bırakmamış ve büyük fethinden üç gün sonra Anadolu Yahudi cemaatlerine bir mektup yazarak onları İstanbul'da görmek istediğini belirtmiştir (Güleriyüz, 2012, s. 22). Bu durum aşağıda görüldüğü gibi açıklanmıştır.

"Osmanlı Padişahı Mehmed der ki: Tanrı bana birçok ülke bahşetti ve hizmetkârı Hazreti İbrahim ile Yakup'un sülalesine sahip çıkmamı, kendilerine yiyecek vermeme ve onları himayeme almamı bana emretti. Aranızda kim, Tanrı'nın yardımıyla İstanbul'a başkente, gelip yerleşmeyi, incirin ve bağın gölgesinde huzur içinde yaşamayı, serbest ticaret yapıp mal mülk edinmeyi arzular?" (Güleriyüz, 2012, s. 28)

Osmanlı Devleti'nde Yahudi yerleşiminin başlaması Fatih Sultan Mehmed dönemine tekabül ettiği sıkça kullanılan rivayetlerdendir. Bahsi geçen ifade doğru olmamakla beraber bu sürecin II. Bayezid dönemi ile devam ettiği vurgulanmaktadır. Tarihimizde bu hadise Elhamra Kararnamesi olarak da bilinmektedir. Kararnameye göre Hristiyanlığı benimsemeyen İspanya halkı, Katolikler tarafından sürgün edilmiştir. Zor durumda olan Hz. İbrahim'in oğullarına Sultan II. Bayezid yardım etmiştir. Hristiyan yönetimi altındaki Yahudiler burada yaşayan Müslümanlara göre çok daha kötü durumdalar. Zira 1492 tarihi sadece Yahudi sürgününü nitelendirmemiş aynı zamanda Müslümanlarında Avrupa'dan kovuldukları görülmektedir. Dolayısıyla Endülüs stratejisi hem Müslümanların hem de Yahudilerin ortak kaderi olarak bilinmektedir (Yıldırım, 2011, s. 213). Yazar Pytlik ise XV. yüzyılın sonlarında Yahudiler İspanya'dan kovulduğunda, bazı Yahudilerin Osmanlı'ya geldiğini doğrulamıştır. Hatta yazar, "*Yahudiler sahip oldukları beceriler nedeniyle kollarını açarak karşılandılar.*" İfadesini kullanmıştır (Pytlik, 2015, s. 9). Ayrıca ticarete uzman olan Yahudile-

rin Müslümanlar için kanallar açtıklarını ve bunun sonucunda da hükümdarların Avrupa'da kolaylıkla ticaret yaptıklarını vurgulamıştır. Son olarak İspanya'dan kovulan Yahudileri tanımlarken “*Onlar ticaret ve ekonomi konularında kültürel araçlardı.*” açıklamasını yapmıştır (Pytlik, 2015, s. 9). Böylece Osmanlı'nın Yükselme Dönemi'ndeki gelişen ekonomik yapısında Yahudilerin de katkısını görmekteyiz. Fakat bu katkı Yahudilerin Osmanlı ekonomisini yönettikleri anlamını taşımamakla birlikte Hristiyanlara nazaran iktisadi açıdan değerlendirildiğinde daha etkili oldukları görülmüştür. Özellikle Yahudiler tekstil endüstrisi, şarap üretimi, bankacılık, vergi toplama gibi alanlarda hızla gelişerek Osmanlı ekonomisinin bir parçası haline gelmiştir (Ruderman, 2013, s. 20). Yahudiler arasında ipek, biber, karanfil ticareti de oldukça yaygındı ve hatta bu konuda öne çıkanlar arasında Romanyotları görmemiz mümkündür (Rozen, 2010, s. 223).

Bernheim'in I. Selim (Yavuz) hakkındaki düşüncesi ise Fatih'e göre daha sert ve acımasız olmuştur. Zira ona göre Yavuz Sultan Selim Yahudilerin problemleri ile ilgilenmeyip sürekli fetihlere giden bir hükümdardır (Bernheim, 2001, s. 25). Renee Bernheim Sultan I. Selim'i Filistin ile ilgili korkunç ve saldırgan bir politika yürütmekle itham etmektedir. Ona göre Şii Müslümanları yok etmeyi amaçlayan padişah bu nedenle Hristiyan devletler ve Yahudi topluluklarla ilgilenmemiştir (Bernheim, 2001, s. 25). Yazar, Sultan I. Selim'in Safevileri mağlup etmesine değinmiştir. Akabinde ise Mercidabık Savaşında Memluk Sultanı olan Kansu Gavri'yi mağlup etmesiyle Müslümanlar için önem arz eden Mekke ve Medine'nin koruyuculuğunu üstlenmesine de vurgu yapmaktadır. Bernheim bu durumun Yahudi dünyasının geleceğine de etki ettiğini ifade etmektedir (Bernheim, 2001, s. 25). Çünkü Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi ile Kudüs, Osmanlı idaresine girmiştir. Hükümdarın Kudüs'ü almasındaki en önemli sebep İslam dünyasını tek çatı altında birleştirmek istemesidir (Emecen, 2010, s. 245). Yazar Yavuz Sultan Selim'in Kudüs Seferinde göstermiş olduğu tutumundan çok memnun olmasa da herkes tarafından bilinen gerçekleri kendi kalemiyle okuyucularına aktarmıştır. Mekke ve Medine'nin hizmetkârı olan ve aynı zamanda döneminin İskender'i olarak anılan bu padişahın asıl amacı Batı'ya yönelmek olsa da ülkesinin istikrarını sağlamadan buraya yönelmesi Osmanlı Devleti için bir risk olarak görülüyordu. Bu yüzden Yavuz Sultan Selim, Hristiyan ve Yahudilerden önce kendi toprakları içerisinde dâhil olan Müslüman kökenli bir grubun propagandasını önleyerek olası bir Safevi Devleti'nin kurulmasını engellemiştir. Sultan bu amaca yönelik seferler gerçekleştirerek bu tehdidi ortadan kaldırmıştır (Afyoncu, 2010, s. 168-169). Başka bir ifadeyle anlatacak olursak Yavuz Sultan Selim, Doğu'daki durumu halletmeden Batı'ya yönelmiş olsaydı akıbeti I. Bayezid (Yıldırım) gibi olabilirdi. Bu da Osmanlı Devleti için ya tekrardan bir Fetret Devri ihtimalini doğuracak ya da

direkt olarak ani bir yıkım ile sonuçlanacaktı. Ayrıca “*Yavuz Sultan Selim’in Mısır’ı fethetmesi Memluk idaresi altında bulunan Yahudiler için bir kurtuluş olmuştur. Çünkü Kudüs’ün Osmanlı himayesine girmesiyle Safed canlanmıştır.*” (Güleryüz, 2012, s. 46). Ayrıca Bernheim’ in ifadesinde olduğu gibi I. Selim Yahudi topluluklarıyla ilgilenmeyen bir hükümdar olsaydı sultanın şahsi hekimi olan, Josef Hamon, Yavuz’un iktidarının son dönemine kadar görevinde kalamayabilirdi (Güleryüz, 2012, s. 47).

3.1. Yahudilerin Altın Çağı Kanuni Sultan Süleyman Dönemi

Yazar, Osmanlı Hükümdar’ı Yavuz Sultan Selim’in Batı dünyası ve Yahudilere olan ilgisizliğinden ötürü rahatsızlık duyduğunu dile getirmiştir. Bernheim, Yavuz’un oğlu I. Süleyman hakkında ise aynı görüşte değildir. Zira Bernheim’e göre I. Süleyman “*Güçlü ve Aydınlanmış bir Hükümdar: Muhteşem Süleyman*” olarak ifade edilmiştir. Jorga ise Kanuni’yi tanımlarken “*Hiçbir Osmanlı Sultanı, Osman Bey’in halefi, padişah ve halife olarak sahip olduğu bilinci, onun kadar ihtişamla taşımadı.*” (Jorga, 2008, s. 5). İfadesini kullanarak Osmanlı’nın 10. sultanının sahip olduğu güç ve saltanatı hakkıyla yerine getirdiğini anlatmaktadır. Yazar Bernheim ise Osmanlı’nın XVI. yüzyılımı farklı bir boyutta ele almıştır. Zira yazar bu dönemi anlatırken çok geniş olan bu coğrafi alanda farklı etnik gruplardan oluşan bir mozağin ortaya çıktığını ve bu süreci de Roma İmparatorluğu’nun toplumsal ve sosyal düzeni ile benzer olduğuna dikkat çekmiştir. Çünkü yazara göre tarihte Roma İmparatorluğu’ndan sonra ilk defa Osmanlı’da böyle bir durum gerçekleşmişti (Bernheim, 2001, s. 26). Ayrıca Bernheim, Sultan I. Süleyman’ın oldukça esnek ve hoşgörüyeye dayalı bir rejim tesis ettiğini ve buna rağmen ortaya çıkan çok milletli yapının sonraki yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nin çöküşünün sebepleri arasında yer aldığı da vurgulamıştır (Bernheim, 2001, s. 26). Renee Neher Bernheim’in Sultan I. Süleyman’a duymuş olduğu bu hayranlığın arka planında kuvvetle muhtemel, onun döneminde Yahudilerin kazanımlarının en ileri düzeyde olduğu gerçeği yatmaktadır. Gerçekten de Sultan I. Süleyman dönemi Yahudiler için “*altın çağ*” olarak nitelendirilebilecek bir dönemdir (Bernheim, 2001, s. 26). Çünkü bu dönemde Osmanlı Yahudilerinin rahat bir yaşam sürdürdüklerini görmekteyiz. Özellikle İspanya’dan sürülen Yahudilerden David ve Şmuel Nahmis kardeşler 1493-1530 yıllarında İstanbul’da matbaacılık faaliyetlerini başlatarak Yahudi hukuku alanındaki “*Arbaa Turim*” eserinin basımını gerçekleştirmişlerdir (Kara, 2017, s. 251-252). Ayrıca bu dönemde Tevrat’ın basımı da yine İstanbul’da gerçekleşmiştir. Tevrat, “Torah” kelimesinin Arapçalaşmış hali olup aynı zamanda Tanah (Ahd-i Atık), Mişna, Talmud ve rabbilere (yahudi din âlimi) ait bütün eserleri kapsayan ve Hz. Mûsâ’ya sunulan kitapların ismidir (Adam, 2012, s. 40-45). Kanuni’nin annesi Ayşe Hafsa Sultan’ın ise Kırım Yahudi’si olduğu yönündeki iddialar da günümüzde oldukça yaygın şekilde görülmektedir (Sadi, 2017). Tabi

ki bu bir iddiadan ibaret olmakla birlikte kanıtlanmış bir durum değildir. Hafsa Sultan'ın soyunun Kırım Hanedanı'na veya Dulkadiroğullarına dayandırılması yönündeki gayretler olsa da bunun pek inandırıcı olmadığı da ortadadır (Bayat, 1997, s. 122, 123). Fakat Çağatay Uluçay, Hafsa Sultanı tanımlarken Türk asıllı olduğunu ifade etse de vakfiyelerden edinilen bilgilere göre Sultanın cariyeye olması yönündeki görüşlerin ağırlık bastığına vurgu yapmaktadır (Uluçay, 1992, s. 30). Batılı toplumlar Osmanlı'nın harem hayatını ve özellikle hükümdarların eşlerini hep merak etmişlerdir. Zira uzun yıllar boyunca ayakta kalan bu devletin aile yapılanması ve bilhassa Müslüman ile gayrimüslimin izdivaç esasları ilgi uyandırmaktadır. Çünkü Osmanlı'nın kuruluş döneminde siyasi evlilikler ön planda iken zamanla devletin genişlemesi ve harem müessesinin kurulmasından sonra yabancı hanedanlardan olan cariyelerle evlilik yapılması kararlaştırılmıştır. Özellikle XV. ve XVI. yüzyıllardan sonra başlayan bu süreç Osmanlı'nın diplomatik konumunu güçlendirmek için esas alınmıştır (Peirce, 2016, s. 36). Yazarın Sultan I. Süleyman'a olan muhabbetinin arkasında Hafsa Sultan'ın etnik kökeniyle ilgili bu iddiaların olabileceği akıllara gelmektedir. Bilindiği üzere Yahudilikte soy anneden devam ettiği için I. Süleyman'ın oğlu II. Selim için de benzer bir durum söz konusudur. Zira Sultan hakkında "Yahudi'nin oğlu" görüşü belirtilmiştir (Jorga, 2005, s. 125). Bu tabirin doğru olmadığı açıkça ortadadır. Çünkü Sultan II. Selim'in validesi Haseki Hürrem Sultan (Aleksandra Larossa) Yahudi değil, Ukraynalı bir Rus papazının kızıdır. Hürrem Sultanla ilgili bazı kaynaklarda nadirde olsa sultanın İtalyan veya Fransız asıllı olabileceği görüşleri de bulunmaktadır (Kara, 2010, s. 38).

Yazar Bernheim'in tanımından da anlaşıldığı gibi Sultan I. Süleyman'ın Yahudilere göstermiş olduğu yakınlık ilgi çekici boyuttadır. Söz konusu eserde anlatıldığına göre bu Osmanlı Padişahı Yasef Nassi'ye bir ferman vererek onu Şam ve Filistin bölgesine göndermiştir. Sözü edilen fermana "Bu adam sizden ne isterse onu yapacaksınız." şeklindeki bir ifadenin bulunduğu Renee Neher Bernheim tarafından iddia edilmektedir (Bernheim, 2001, s. 26). Sultanın bu desteği sonucunda Tiberya'nın¹ yeniden inşası için çalışmalar hız kazanmış ve 1563 yılında tamamlanmıştır. Bu sayede Yasef Nassi dünya çapında saygınlık kazanmıştır. Ayrıca bu haber Yahudi toplulukları arasında hızla yayılmakla birlikte Mesih'in gelişiyle ilgili umutları da artırmıştır. Bernheim, Osmanlı'nın 10. hükümdarı Muhteşem Süleyman'ın Yahudilere karşı sergilemiş olduğu tutumundan dolayı Musevi camiasının son derece memnun olduğunu açıklamıştır (Bernheim, 2001, s. 26).

¹ Tiberya, günümüz İsrail'in kuzeyde yer alan bir kenttir. I. Süleyman döneminde Osmanlı sarayı ile yakın ilişkileri olan Yasef Nassi Yahudiler' in bu bölgeye yerleşmesini sağlamıştır. Böylece Tiberya'da bir Yahudi yerleşim bölgesi kurma izni almıştır. (Bernheim, 2001, s. 73)

Bernheim, Yahudilere sağladığı imkânlardan ötürü I. Süleyman'ı diğer Osmanlı Padişahlarından ayrı bir biçimde ele alarak sultanın Viyana mağlubiyetine değinerek “*Viyana Türk'ün olmadı*” (Bernheim, 2001, s. 26-27). İfadesini kullanarak Sultan Süleyman hakkındaki görüşlerinde tezatlık uyandırmıştır. Yazarın Fransızca kaleme aldığı eserinde V. Charles hakkındaki düşünceleri de oldukça dikkat uyandırıcıdır. Söz konusu eserde anlatılan kişi Osmanlı kaynaklarında V. Karl ya da Şarlken olarak da bilinen Kutsal Roma Cermen İmparatorudur. Zira Bernheim, Kanuni Sultan Süleyman ve onun dostu olarak iddia ettiği Fransa kralı I. François'ın bu dönemde çok etkili olduğunu belirtmiştir. Çünkü Bernheim, I. François'ın tüm gücünü Osmanlı tarihinde uzun saltanatıyla meşhur, zevkli ve görkemli yapılara olan tutkusuyla bilinen, muazzam bir devletin yönetimini etkili bir şekilde organize etmede muvaffak Muhteşem Süleyman'dan aldığını yazmıştır (Bernheim, 2001, s. 27). Kral Şarlken, Avrupa'da kendi hâkimiyetinde olan Katolik bir imparatorluk kurmak istemişti. Bu amaçla uzun yıllar boyunca Fransa, Protestanlar ve Osmanlılarla savaşa da hayalini kurduğu döneme erişememiştir. “*Avrupa'nın Osmanlı Devleti karşısında en çok yenilgiye uğrayan ve en çok Osmanlı'ya bağlanmak zorunda kalan, en şöhretli ve en kudretli Hristiyan hükümdarı Şarlken'dir. Şarlken'in “imparator” sıfatı Osmanlı idaresi tarafından asla tanınmadı ve kabul edilmedi. Bu sebeple sadece İspanya Krallığı'nun verdiği krallık unvanı tanınmıştır.*” (Yılmaz 2019). Şarlken Osmanlı, İngiltere ve Fransa'ya karşı sürekli nefret etme gayreti içerisinde olmuştur. Yazarımız François ve Şarlken arasındaki nefretin Hristiyanlar arasındaki kardeşlikten çok daha güçlü olduğunu iddia etmektedir (Bernheim, 2001, s. 27). Almanya Kralı Şarlken'in en büyük gayesi ise Avrupa'nın tamamını ele geçirerek büyük bir devlet kurmak istemesiydi. Fakat Kral Şarlken, bir imparatorunda bulunan meziyetlere kısmi olarak sahipti. Zira devletler veya hanedanlıklar güç ile değil akıl ile yürütülürdü. Sonuç olarak da Kral Şarlken hakkında şu ifadeleri belirtmemiz mümkündür: İktisadi, dinsel ve kültürel yapılara sahip krallıkları Hristiyanlık çatısı altında birleştirmede başarılı olamamıştır. Ayrıca Fransa'nın artan gücünü ve Türklerin yayılmasını önleyemediği gibi Alman halkları arasında vuku bulan karışıklığın tetiklenmesine de sebebiyet vermiştir. Böylece defalarca Büyük Türk'ün (Fatih Sultan Mehmed) torunu Kanuni'ye yenilmiştir. Dolayısıyla yazarımız Bernheim'in bu durumu hesaba katmaması da muhtemeldir. Kanuni Sultan Süleyman bu dönemde çok zor durumda olan Fransa'ya bazı imtiyazlar tanımıştır. Osmanlı Devleti kapitülasyonları Kuruluş Dönemi'nden itibaren vermeye çalışmış olsa da bu süreç XVI. yüzyıldan itibaren kapsamlı olarak yürütülmüştür. Kapitülasyon dilimize Fransızca olan “Capitulation” kelimesi ile geçmiştir. Bu ayrıcalıkların verilme sebepleri ise ekonomik, politik ve dinsel farklılıklardan kaynaklanmaktadır (Acartürk & Kılıç, 2011, s. 4). Yazar I. Süleyman'ın Fransa'ya tanıdığı hususi haklar ve imtiyazlardan ötürü Fransızlara karşı ayrı bir ehemmiyet gösterdiğini

ifade etmekle beraber Fransızların bir karamameye bağlı olmadan Osmanlı Devleti'nin topraklarında yaşadığını da vurgulamıştır (Bernheim, 2001, s. 30). Fransa bu dostluktan siyasi ve ekonomik olarak çok büyük yarar elde etmiş ve özellikle de ticarete çok önemli paya sahip olmuştur. Hatta bu dönemde diğer devletler Osmanlı Devleti ile herhangi bir konuda anlaşmaya varabilmek için Fransız Hükümetiyle ilişkilerini gözden geçirmek durumundaydı. Fransa'nın ise en büyük amacı, Doğu siyaseti ve ticaretinde sahip olduğu sırayı korumaktı. Bu kapitülasyonlar Osmanlı tarihi açısından değerlendirildiğinde kuvvetle muhtemel devlet Katolik dünyasını bölmeyi ve Doğu-Batı ticaretindeki nüfuzunu geliştirmeyi amaçlamaktaydı. Başlangıçta bu imtiyazlar devletin bekası için yararlı görünse de devletin buhranlı dönemlerinde ciddi sıkıntılara sebebiyet vermiştir. Osmanlı Devleti bu sancılı süreçleri yaşarken iktisadi yönden bazı güçlü Yahudiler borç verme yolu ile kriz yaşamakta olan Osmanlı'ya yardım etmişlerdir. Bernheim, Fransa'nın bu kapitülasyonlar sayesinde Filistin sınırında üç konsolosluğu bulundurduğunu Mısır'da İskenderiye, Suriye'de Halep ve Lübnan'da Trablus açıklamıştır. Ayrıca yazar daha sonraki süreçlerde diğer Avrupa Devletleri'nin Türklerle benzer anlaşmalar imzaladığını belirtmiş ve bütün bu kapitülasyon anlaşmalarının Birinci Dünya Savaşı'na kadar yürürlükte kalacağını da aktarmıştır (Bernheim, 2001, s. 30).

Osmanlı Devleti'nde yaşayan Yahudi topluluklarının devletle olan münasebetleri sonucunda Yahudi nüfusu artış göstermektedir. Özellikle sürgün edilen Yahudiler, Galata, Ortaköy, Mahmutpaşa, Tahtakale, Kuruçeşme, Arnavutköy, Eminönü, Sirkeci, Hasköy, Balat, Beşiktaş, Kuzguncuk, Çengelköy gibi semtlerde ağırlıklı olarak ikamet etmişlerdi. Yahudi yerleşiminin kısıtlı olduğu yerler arasında ise Kadıköy, Moda, Fenerbahçe, Yedikule, Küçükçekmece, Bakırköy gibi nahiyelerde bulunmaktadır. (Ocak 2018: 9). Bu durum onların mesleklerini de derinden etkilemiştir. Bu bölgeler de yaşayan Osmanlı Yahudilerinin en çok ilgilendikleri alanlar ise sanayi, ticaret, sarraflık, hekimlik, kuyumculuk ve bunun dışında da meyhanecilik, kayıkçılık, silah üretimi, esnaflık gibi meslekleri tercih ettikleri görülmektedir. Özellikle Osmanlı Yahudileri, liman kentleri olan İstanbul, İzmir, Selanik, Bursa, Kudüs, Şam ve Mısır'ı tercih ederek bu bölgeleri güçlü tutmuşlardır. Yahudiler, seçmiş oldukları bu mesleklerle Osmanlı Devleti'nin siyasi, iktisadi ve kültürel durumuna katkı sağlamışlardır. Bernheim ise Osmanlı ve önemli Yahudi şehirlerinde (Kudüs, Hebron, Gazze, Nablus, Safed ve Ramle) yaşamış olan Yahudilerin nüfus ve meslekleri ile ilgili bilgilerin hem İstanbul hem de Ankara arşivlerinde yer aldığını fakat ve bu belgelere erişmemin zor olduğunu belirtmiştir (Bernheim, 2001, s. 46).

Jacques Attalı, Yahudi toplumların ekonomik tarihini anlatırken Osmanlı'daki Yahudi cemaatlerinin özgür bir biçimde yaşadıklarını fakat bunlar içerisinde ki bir kısım Yahudilerin özellikle maddi durumları iyi olmayanların eziyet

gördüklerini ifade etmiştir. Ayrıca yazar Osmanlı Devleti'nde ikamet eden bu Yahudilerin hiçbir şekilde sınır dışı edilmemiş olmalarını da aktarmıştır (Attalı, 2014, s. 209). Çünkü bahsi geçen bu Yahudiler, Osmanlı Devletine vergi ödemekle mükelleftirler. Kısacası Osmanlı Devleti Yahudilerin ticari tutumlarından ve ekonomik zekâsından faydalanma yoluna giderken bu hususları ön planda tutmuştur. Böylece kısa sürede gelişeceğini düşünen devlet yabancı bürokratları, hekimleri ve tüccarları ile daha çok gerilemiştir. Bernheim ise Osmanlı egemenliğine giren farklı nüfuslardan oluşan milletlerin aynı zamanda çeşitliliği temsil ettiğini ve yaklaşık bin yıldan beri Roma İmparatorluğu'ndan bu yana böyle bir durumun daha önceden görülmediğini ifade etmiştir. Ayrıca Osmanlı gücünün devamlılığını sağlamak için İslam'ın baskın bir din ve hanedanlığı Türk olan devasa topraklara dağılmış olan bu devletin çok uluslu ve dini azınlıklarına uygulayacak politikalarıyla ünlenmiş olduğunu da aktarmıştır (Bernheim, 2001, s. 21).

3.3. Yahudilerin Rönesans'ı Yasef Nassi ve Grecia Mendes

Yahudilik tarihi bir yolculuktan ibarettir. Bu yolculuk sürecinden geçen her devlet nasibini alacaktır. Osmanlı'da bunlardan biridir. Osmanlıların beylik döneminden devletin çöküşüne kadar olan zaman diliminde Yahudiler Osmanlı'daki mevcudiyetini korumuşlardır. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Yahudiler sosyal ve ekonomik alanlarda devletin kalkınmasına ve özellikle belirli dönemlerde devlet yönetimi üzerinde söz sahibi olacak kadar nüfuzlu bir kimliğe bürünmüşlerdir. Bilhassa XV. ve XVI. yüzyıllar Yahudilerin parlayan çağı olarak adlandırılmıştır. Yahudiler bu dönemde çeşitli mesleklerle ilgilenip çalışma sahalarını genişletmişlerdir. Bu meslekler daha çok marangozluk, dokumacılık, tüccarlık, meyhanecilik, bankerlik gibi alanlardır (Şanlı, 2018, s. 10). Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi'nden itibaren uygulamış olduğu hoşgörü politikasına sahip gayrimüslimler her zaman kendi değerlerini yaşamışlardır. Bunun sonucunda kendilerini güvende hissederek başta ekonomi olmak üzere pek çok alanda kendilerini geliştirmişler ve Osmanlı Devleti'ne her zaman katkı sağlamışlardır. Bu sayede de Osmanlı Devleti güçlü bir ekonomiye ulaşmıştır. Özellikle Yasef Nassi ve halası Dona Gracia Mendes "*Osmanlı tarihinde büyük bir rol oynayan Yahudi bankerlerdir. Hatta bugünkü bankalara benzer ilk kredi müessesini açarak Batı ile ticaret yapanlara büyük kolaylıklar sağlamışlardır*" (Sertoğlu, 1969, s. 47). Bernheim, Yasef Nassi'yi tanımlarken onun tarihe Tiberya Projesi'nin lideri olarak geçtiğini ifade etmiştir (Bernheim, 2001, s. 73). Ona göre Yasef Nassi, özellikle I. Süleyman döneminde devletle olan münasebetini yakın tutması sonucunda Tiberya'da bir Yahudi yerleşim bölgesi kurma izni almıştır. Yazar Bernheim, Osmanlı kaynaklarında Yasef Nassi olarak geçen meşhur bankerin hayatı hakkında malumat vermiştir. Zira Yasef, kuzeni Reyna ile evlenerek tek başına bir kurum olarak nitelendirilen kayıncı ve halası

Grecia Mendes ile iş birliği yaparak kısa sürede zenginleşmiştir. (Bernheim, 2001, s. 74) Uzunçarşılı ise “*Onun; halası Dona Grasia ile birlikte bankacılık sistemine benzer bir müessese oluşturarak Flemenk sahillerinden İstanbul'a kadar ticaret şehirlerinde büyük bir itibar kazandığını ve bu müessesenin krediyle devletin birçok mukataasının iltizama alındığını açıklamıştır*” (Eroğlu, 2012, s. 7). Sonyel'in ifadesine baktığımızda bahsedilen bu durum açıklık kazanmıştır. Zira Sonyel, Yasef Nassi'yi tanımlarken onun “*Osmanlı İmparatorluğuna göç eden zengin bir Saferad finansçısı olduğunu ve halası Grecia Mendes ile sürekli ortaklaşa hareket ettiklerini ifade etmektedir. Hatta yazar, bu iki Yahudi'nin İstanbul ve Selanik'te sinagoglar kurduğunu ve bunun için de Moşe Homon'dan yardım aldıklarını belirtilmiştir. Bütün bu durumlarda Yahudilerin ayrıcalıklarının onaylanması sonucunu doğurmuştur.*” (Sonyel, 1993, s. 48).

Bernheim, Kanuni döneminde Filistin'de bir Yahudi vilayetinin olduğu görüşünü savunmaktadır. Fakat belge eksikliğinden kaynaklanan nedenlerden ötürü bu yargının açıklık kazanmadığını da belirtmiştir. Akabinde ise yazar, bahsi geçen dönemde Arapların Yahudileri kışkırdığı fikrini ortaya atmaktadır (Bernheim, 2001, s. 73). Fakat yazar, bu dönemdeki saygın bir komutanın yükselişe geçmesiyle Tiberya'nın inşasının reddedildiğini açıklamaktadır. Bernheim, bunun müsebbibi olarak eski kitaplarda Tiberya ile ilgili iç açıcı ifadelerin olmadığını vurguluyor. Zira Tiberya şehrinin yeniden inşa edilmesiyle Arapların dinlerinin yok olacağına dair söylemlerin olduğunu savunmuştur (Bernheim, 2001, s. 73). Kanuni, Budapeşte seferinden sonra Budin ve Estergon'da zor durumda olan Yahudileri İstanbul, Bursa, Edirne, Selanik, Plevne ve Niğbolu gibi yerlere ikamet etmelerini sağlayıp onlara eşit şartlarda vatandaşlık hakları uygulamasını temin etmiştir. Sultanın sahiplenici, kurtarıcı ve adil bir hükümdar olması Yahudiler arasında “*Mesih'in gelişi*” olarak yorumlanmış ve hükümdarı “*Hazreti Süleyman'a*” benzetmelerine neden olmuştur. Çünkü bu dönemde Kanuni, Mimar Sinan'a Tiberya ve Kudüs şehrinin duvarlarını inşa etmesini emretmişti (Türem, 2017, s. 61). Yazarımız Bernheim ise Tiberya Projesi'nin asıl amacının Siyonist bir Yahudi Devleti kurulması olarak değerlendirmiş ve bu proje hayata geçirilmemiş olsa da Yasef Nassi'yi Siyonizm'in öncüsü olarak görmüştür (Bernheim, 2001, s. 76). Ayrıca yazar, Yasef Nası'nın halası Dona Gracia Mendes'i Yahudilerin tercümanı olarak görmüş ve Kudüs, Hebron, Safedle birlikte Tiberya hayalinin (Tiberias) XIX. yüzyıla ertelenmek zorunda kaldığını belirtmiştir (Bernheim, 2001, s. 75). Dona Gracia Mendes, Avrupa ve Osmanlı tarihinde önemli bir rol oynamış zengin bir Yahudi kadındır. Ferrara'da 1553 yılında basılan Portekizce “*Consoloçam as Tribulaças de Ysrael*” eserinde Samuel Usque, Dona Grecia'yı “*milletin kalbi*” olarak tanımlamaktadır (Güleryüz, 2012, s. 64). Ayrıca XVI. yüzyılda Avrupa'-

nın güçlü hükümdarlarından olan Kutsal Roma İmparatoru V. Karl (Şarlken) ve Fransa kralı I. François'e kredi açmış beraberinde ise yeğeni Yasef Nassi ile dönemin meşhur zengini olarak adlandırılan Vezir-i Azam Damat Rüstem Paşa ile yakın münasebette bulunmuşlardır. Rüstem Paşa'nın Dona Gracia'nın yeğeni Josef ile yaptığı bir konuşmasında: “Sizin paranız benim için o kadar önemli değil, bana istihbarat lazım. Çünkü şu bilgiye ulaşmak önemli o zaman; Avrupa’da hangi kral borçlanıyor? Bir kral niye borçlanır?” şeklindeki söylemiyle Yahudilerin ticaretteki öneminden ziyade casusluk yapımlarıyla devlete daha fazla katkı sağlayacaklarını ifade etmiştir (Çamlıbel, 2016). Portekiz’de korkularından Hristiyanlığı benimseyen bu Yahudiler, Osmanlı’da vicdan hürriyetine erişerek eski dinlerine döndüler ve Don Miquez, “Yasef Nassi” adını aldı. Kanuni’nin meşhur bankerı olan Yasef Nassi, oldukça zeki, zarif, geniş malumat sahibi, eşsiz bir meclis adamı idi (Güleryüz, 2012, s. 145).

Gracia Mendes, (1510-1569) Francesco Mendes adındaki bir Marrano ile evlenip değerli taşları satarak ticaret yapmaya başladı (Bernheim, 2001, s. 73). Gracia Mendes’in enerjisi, asil bir hanımefendi gibi olan yürüyüşü, iş anlayışı, elini attığı her şeyde başarılı olması ona “La Senora” lakabını kazandı. Gracia Mendes sultanın uluslararası çıkarlarını savunarak Naxos Dükü Joseph Nassi ile birlikte Papa’dan gelen korkunç zulümlere karşı diplomatik niteliklerini kullanarak Ancona İtalyan limanına ticari bir boykot yapacak kadar ileri gitmişlerdi (Bernheim, 2001, s. 74). Gracia Mendes ve yeğeni Yasef Nassi, II. Selim’in tahta çıkmasına yardım etmiş ve çoğu zaman da kaderleri değiştirip Devlet-i Aliye’nin istikbalinin belirlenmesinde etkin rol oynamışlardır. Nassi ailesi dışında Moşe Hamon, Salomon ben Natan Eskenazi, Salomon Aben Yaeş, Ester Kira ve Sabatay Sevi bu Yahudilerden bazılarıdır. Bunlar gibi daha yüzlercesi de mevcuttur.

Yasef Nassi, II. Selim ile şehzadelik zamanında tanışmış ve hükümdarın Yahudi asıllı olduğu iddia edilen eşi Nurbanu Sultan’dan destek alarak sarayla iletişim kurmayı başarmıştır (Güzelsoy, 2017). Bu desteği iyi değerlendiren Yasef Nassi, ticari zekâsını kullanarak hızla Kanuni Sultan Süleyman’ın da dikkatini çekip sultan tarafından “Frenk Beyi” unvanı verilmiştir. Yasef Nassi, işleri büyütüp Lehistan’la olan balmumu ticareti ile Eflak-Boğdan’a yapılan şarap ticaretinde tekel olup, Avrupa’ya baharat, tekstil, hububat satışında başrol oynamış ve kurdukları bankalar ile yabancı tüccarlara kredi imkânı sağlamıştır (Kutlu, 2017). Böylece Hristiyan ülkelerde kazığa bağlanıp merasimsiz yakılan Yahudiler, Böylece Hristiyan ülkelerde kazığa bağlanıp merasimsiz yakılan Yahudiler, Osmanlı’da etkin mevkilere gelip Dük mertebesine yükselerek Venedik Cumhuriyeti, Papalık, İspanya Krallığı, Fransa Hükümeti özellikle siyasi-iktisadi diplomasisinde kendilerini tehlikede görmeye başlamışlardı (Güleryüz, 2012, s. 146-147). Aynı zamanda Yasef Nassi, tarihimizde II. Se-

lim'i şaraba alıştıran ünlü Yahudi olarak da bilinmektedir. Sultan II. Selim'i Kıbrıs'ı fethetmek için ikna ettiğini ve sultanın Kıbrıs'ı ünlü şaraplarından dolayı fethettiği birçok kaynakta belirtilmiş olsa bile asıl sebep Kıbrıs'ın Osmanlı-Mısır ilişkisini tehdit etmesi Rodos gibi Kıbrıs'ın da alınmasını şartlandırmıştı (İnalçık, 2017). Zira padişah şehzadeliği zamanından beri Kıbrıs'ın alınmasına önem verdiğini ve bunu saltanatına lâyık bir askerî harekât olduğunu belirterek adanın fethini hızlandırmıştı. Ayrıca Mısır'dan şeker, pirinç getiren gemi korsanlar tarafından yağmalanınca II. Selim sefer kararı aldı ve Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa'nın kesin muhalefetine rağmen ısrarcı olup bu seferi gerçekleştirmek için lalası Mustafa Paşa'ya emir vermiştir (Emecen, 2009, s. 414-418). Bernheim, Kıbrıs Fethi'nden sonra "*Türklerin büyük yenilgisi*" olarak adlandırdığı İnebahtı mağlubiyetine de değinmiş ve bunun sonucunda ise Yasef Nassi, Osmanlı Devleti'nde etkin olan gücünü yitirmişti (Bernheim, 2001, s. 76-77). "*Nitekim İnebahtı yenilgisi Hristiyan dünyasının korkulu rüyası olan Osmanlı padişahu için düşündürücü bir kayıp olmuştur. Bu kayıp zannedildiği gibi bir karamsarlığa sebep olmamış aksine II. Selim, diğer Müslüman hükümdarlara yolladığı mektuplarda İnebahtı'dan bahsederken kendinden emin ifadeler kullanmıştı. Bakara Suresine atıf yaparak "Olabilir ki siz, bir şeyden hoşlanmazsınız; oysaki o sizin için bir hayırdır." (216. Ayet) diyerek bu yenilginin intikamını Batı'daki yeni kaleleri fethetmek suretiyle alacağına söz vermiştir.*" (Hess, 2010, s. 130). Dolayısıyla bu sefer hem Türkler hem Hristiyanlar hem de Yahudiler açısından oldukça önemlidir. Çünkü seferin neticesi Türkler ve Yahudilerin güç kaybetmesine sebebiyet verirken Hristiyan camiasını ise yeniden heyecandıran bir deniz muharebesi olarak bilinmektedir.

4. YAHUDİLERİN UMUDU SABATAY SEVİ VE MESİHLİK İDDİASI

Yahudiler, altın çağ olarak adlandırdıkları dönemi artık geride bırakmış ve umut veren yeni arayışlar içerisine girmişlerdir. Sabatay Sevi'nin ortaya çıkışı Yahudi dünyasını oldukça heyecandırmıştır. Sabatay Sevi, İzmirli bir Osmanlı Yahudi'sidir (Akyol, 2005). Küçüklüğünden itibaren mistik rüyalarıyla ünlenen Sabatay Sevi kısa zamanda Yahudi camiasında parlayan bir figür haline gelmiştir. Mesih olarak adlandırılan Sabatay Sevi'nin en büyük amacı ise Yahudileri her alanda üstün bir konuma kavuşturmak ve onları özellikle Hristiyan zulmünden korumaya çalışmaktır. Sabatay Sevi, bu amaçlarında başarılı olmak için mesihçi olduğuna dair iddialarda bulundu ve böylece Yahudiler dışında Müslümanları da tesiri altına aldı. "*Mesih terim olarak dinî bir görevi ifaya elverişli hale getirilmiş, Tanrı'nın bir görev tevdi etmek üzere el koyduğu kişi manasına gelmektedir.*" (Waardenburg, 2004, s. 306). Aslında Yahudi ve Hristiyan toplumlarının Mesihlik iddiası hep tartışılan bir konu olmuş ve Mehdilik anlayışıyla benzer yönleri barındırmıştır. İslamiyet'te ise Mehdilik anlayışı

mezhepsel açıdan farklı yorumlanmıştır. Zira Mehdi Şii inancına göre son imam olarak tabir edilen Muhammed Mehdi'nin bir kurtarıcı olarak yeryüzüne gelmesi olarak ifade edilirken Sünni topluluklarda ölmüş ya da kaybolmuş birinin gelişinden ziyade kıyamette Allah tarafından vazifelendirilen bir kurtarıcı olarak bilinmektedir (Öz, 2003, s. 384-386). Ayrıca Hz. İsa'nın Mehdi-Mesih olarak gelip Deccalı öldüreceği Matta İncil'inin 24. basımında anlatılmıştır (Durmuş, 2015, s. 109). Kısacası İslam dünyasında ortaya çıkan Mehdilik inancı Yahudilik ve Hristiyanlıktaki "Mesih" inancı ile örtüşmüştür. Sabatay Sevi'de duraklama yaşamakta olan Osmanlı coğrafyasında güçlü bir iddiayla ortaya çıkmış ve zamanla toplumlar arasında nüfuzlu bir kimliğe sahip olmuştur. Renee Bernheim'de sahte Mesih olarak gördüğü Sabatay Sevi'nin ortaya çıkmasını Yahudi tarihini hem şaşırtan hem de coşturan bir olay olarak yorumlamış hatta bir ifadesinde "*Smirna Hahamları bile bu sahteliğe ikna oldular ve onu toplumun haremine koydular.*" bilgisini aktarmıştır (Bernheim, 2001, s. 102). Sabatay Sevi'nin kısa zamanda yaygınlaşan politikasının zamanla Konstantinopolis ve Selanik'te de meydana geldiği bilinmektedir (Bernheim, 2001, s. 103-104). Sabatay Sevi, Gazzeli Nathan Aşkenazi ile tanışıp kısa süre içerisinde hızlı taraftar toplayarak birçok girişiminde başarılı olmuştur. 1643 yılında Kudüs'te doğan Gazzeli Nathan, Tevrat'ı yayarak Mesih'in zamanın daha çabuk geldiğini hissettirmeye çalışıyordu (Bernheim, 2001, s. 104). Bernheim'in çarpıcı iddiasını Gershom Scholem de desteklemektedir. Zira Ona göre; "*Konstantinopolis ve Selanik haricinde Livorno, Amsterdam ve bir süreden beri yıldızı parlamakta olan Hamburg Yahudileri Sabataycı coşkunun ön saflarında yer alıyorlardı. Hristiyan çağdaşları bu Yahudilerin yararlandıkları ayrıcalıklar ve özgürlükler karşısında öfkeli şaşkınlıklarını dile getirmişlerdi. Buna karşın bu Yahudiler bütün ekonomik düşünceleri bir kenara atmış ve saptayabildiğimiz kadarıyla kendilerini doludizgin Mesihlik coşkusuna kaptırmışlardı*" (Scholem, 2012, s. 19). Bernheim, Sabatay Sevi'nin 1662 yazının sonunda Kudüs'e gidip oranın bütün otoriter yetkilileri tarafından takdir gördüğünü ve Kudüs toplumu için önemli bir görevle yükümlenmiş olmasına rağmen Türk valisinin talep ettiği devasa vergileri ödeyemeyecek kadar da fakir bir konuma sahip olduğunu açıklamıştır. Akabinde ise Hebron'a gidip burada tanıştığı Abraham Cuenque, on beş yaşında olan Sabatay Sevi'nin içindeki büyüleyici kişiliği fark ettiğine değinmiştir (Bernheim, 2001, s. 103). Osmanlı Padişahı IV. Mehmed, tahta geçtiği zaman saltanatının ilk senelerinde devlet büyük bir buhran içindeydi. Hükümdarın yeterli tecrübeye sahip olmaması ve çocuk olmasından dolayı memleket idaresi Kösem Sultan, Turhan Sultan ve Kara Ağaların elindeydi. Osmanlı'da çift başlı yönetim egemen olduğu için Valide Turhan Sultan, Köprülü Mehmed Paşa ile ittifak ederek Kösem Sultanın iktidarına son verip devletin mali işlerini sıkıntıya sokan Kara Ağalardan da kurtulmayı başardı. Sabatay Sevi'nin asıl niyeti daha önceden de belirttiğimiz gibi Yahudilerin kurtuluşunu

sağlamak ve onları bir bütün olarak değerlendirip İsrail Devleti çatısı altında birleştirmeyi hedefliyordu. Aslında bu durumun benzer bir örneğini Yasef Nassi'nin Tiberya Projesinde de görmüştük. Dolayısıyla Sabatay Sevi'nin icraatlarını Yahudi camiasında bir ilk olarak adlandırmamız mümkün değildir. Fakat İzmirli Sevi, dönemin akçesi olan dini kullanarak Kanuni'nin meşhur bankeri Yasef Nassi'den ayrı tutuldu ve uygulamış olduğu politikası sonraki dönemlere de ilham vererek Osmanlı'da Siyonizm'in yayılmasını hızlandırdı. Siyonizm, bütün Yahudi topluluklarını bir arada toplayarak Siyon Dağı üzerinde Süleyman Mabedini yeniden inşa etme düşüncesi olarak açıklanmıştır (Kutluay, 2005, s. 17). Kudüs'te bulunan Süleyman Mabedi Masonluğun başlangıcı olarak kabul edildiğinden kutsal sayılan Mescid-i Aksa'nın bulunduğu yere yaptırılmıştır (Ünalın & Gökdemir, 2012, s.27). Bu kadar çok geniş kitlelere ulaşan Masonluğun nasıl ve ne zaman kurulduğuna dair kesin bir bilgi olmamakla birlikte kaynaklara göre; kimileri eski Mısır'da Firavun hükümdarlığı (Hz. Musa) dönemine, kimileri ise Hz. Süleyman dönemine dayandırmıştı (Çorbacı, 2017, s. 11). Masonluğun Osmanlı'ya yayılması ise ilk 1721 yılında olmuştur. Bilinen ilk Türk Masonları Çelebizade Sait, İbrahim Müteferrika, Humbaracı Ahmet Paşa, İstanbul'da kurulan Ser Locasına katkı sağlarken, Şinasi ve Namık Kemal tarafından localar Makedonya'ya açılmaya başlandı (Çorbacı, 2017, s. 20). Masonluk günümüzde ise hala etkin rol oynamaktadır.

Sabatay Sevi'nin çıkarmış olduğu fırtına öylesine kuvvetliydi ki kaptanı olduğu gemiyi kontrol edemez vaziyetine gelmişti. Bu hareketiyle bir yandan taraftar toplarken öte yandan bazı Yahudiler ve Müslümanların tepkisini üzerine çekmişti. Zira Sabataycılığın esası gizliliklidir (Eygi, 2014, s. 62). Sabataycı geleceğe göre: *"Sabatay'ın Mesihliğinin ilk evresi, 1648 yılında ilk vahyin ona inişiyile başlamıştır; bu gün, müritlerince Şehine'nin tozlar arasından yükseldiği gün olarak kutlanır. İkinci evre ise 1657'de Sabatay'ın Şehine'yi ayağa kaldırışiyile başlar"* (Freely, 2003, s. 49). Sabatay Sevi, Osmanlı Devleti tarafından tehdit edilmeye başlanınca Müslüman olmuştu. Bu olay hem Yahudilik hem de Osmanlı tarihi açısından oldukça önemli bir durumu da beraberinde getirdi. Sabatay Sevi'nin faaliyetlerini gerçekleştirebilmesi için kendini Müslüman olarak göstermesi hem Yahudi dünyasının tepkisine yol açtı hem de onların isteklerinin karşılanamayacağı endişesini yarattı. Ancak Almanya'da Otuz Yıl Savaşları döneminde, savaş sandıklarını doldurmak için Sabataycılar'ın yardımına ihtiyaç duyuldu ve bunun karşılığında da koruma altına alınmışlardır (Kastein, 2006, s. 12). Yahudilerin umudu olan Sabatay Sevi'nin mistik dünya görüşü Osmanlı Hükümdarı IV. Mehmed'in (Avcı) hükmü ile sonlandırılınca bu durum Yahudileri derinden etkiledi. Yazarımız Sabatay Sevi ve Gazzeli Nathan'nın ölümlerinin tüm Yahudi camiasında üzüntü ile karşılandığını açıklamış hatta bu tarihten itibaren de Museviler arasında bir duraklamanın başladığına da değin-

miştir (Bernheim, 2001, s. 109-110). Özellikle Karlofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Yahudileri sosyal, siyasi ve kültürel açıdan etkilendiği için Rum-Ermeni rekabetinin doğması hızlandı (Svastics, 2011, s. 23). Osmanlı Devleti'nde yaşanan bu çeşitlilik zamanla azınlık sorununa neden oldu ve devlet Tanzimat, Islahat, Meşrutiyet yönetimlerini uygulayarak kötü gidişatı durdurmak için tedbirler almaya çalışsa da bu sorun Lozan Antlaşmasıyla çözüme kavuşturulmuştur.

SONUÇ

Yahudiler, tarih boyunca ekonomiyi derinden etkileyen bir toplum olmuşlardır. Avrupa Devletleri, özellikle finansal anlamda kendilerine rakip olacağını düşündükleri için Yahudileri sürgün edip sosyal, kültürel, iktisadi alanlarda güçlü olmayı ilke edinmişlerdir. Osmanlı Devleti kurulmadan önce de Anadolu'da Yahudilerin yaşadığı bilirse de asıl Yahudi göçü devletleşme sürecinde vuku bulmuştur. Fatih Sultan Mehmed ve Sultan II. Bayezid dönemleri Yahudi tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Özellikle bu dönemde Sefarad, (İspanyol kökenli) Aşkenazi, (Avrupa kökenli) ile Romanyot (Bizans kökenli) Yahudileri Osmanlı Devleti'ne sığınıp devleti iktisadi ve kültürel açıdan geliştirmeye çalışmışlardır. Osmanlı Devleti, birçok Yahudi'yi himayesine almış ve dokumacılık, marangozluk, hekimlik, matbaacılık, silah üretimi, tiyatro gibi alanlarda kullanarak özellikle İstanbul, İzmir, Selanik, Bursa, Kudüs ve İskenderiye gibi liman kentlerini güçlü tutmayı amaçlamıştır.

XVI. yüzyıldan itibaren altın çağını yaşamaya başlamış olan Yahudiler Osmanlı Devleti'nin akıbetini belirlemede dahi etkili olmuşlardır. Osmanlı, Yahudi casusları aracılığı ile Avrupa'nın bilimsel, kültürel, siyasi faaliyetlerini öğrenip, devletin aleyhinde gerçekleşecek herhangi bir durum karşısında haber vermelerini sağlamıştır. Yazar Bernheim de Yasef Nassi, Gracia Mendes, Moşe Hamon, Salomon ben Natan Eskenazi, Salomon Aben Yaeş, Ester Kira ve Sabatay Sevi gibi Yahudilerin Osmanlı'nın ticaret sektörünü, iç ve dış politikasını geliştirmede aktif rol oynadıklarını aktarmıştır. Ayrıca yazar özellikle Yasef Nassi'nin Tiberya Projesi ile Yahudi yerleşim izni olarak Siyonist hedeflerin yayılmasının hızlandığından da bahsetmiştir. Osmanlı'da yaşayan Yahudiler, İsrailoğulları adını alarak kudretli bir Yahudi Devleti kurmak istiyorlardı. Nitekim Tiberya Projesi ile bu arzularını gerçekleştirmeye çok yaklaşmışken projenin başarısızlıkla sonuçlanması Osmanlı Yahudilerini yeni arayışlara sürüklemiştir. Bu düşünce Sabatay Sevi dönemindeki Mesihlik iddiası ile bağdaşıp Yahudi camiasında heyecan uyandırsa da Osmanlı hükümdarı Sultan IV. Mehmed (Avcı) tarafından sonlandırılınca Yahudi nüfuzu derinden etkilenip daha gelişmiş yeni bölgelere göç etmeye başlamışlardır. Bernheim de bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nde yaşayan Yahudilerin sayısında azalmaların

olduğuna dikkat çekmiştir. Zira Osmanlı Devleti zor durumlar yaşayan Yahudilere kucak açıp, inançlarını serbestçe yaşamalarına müsaade etmiş olsa dahi Yahudiler, sıkıntı yaşamaya başlayan devlet için aynı hassasiyeti gösterememiştir. Fakat bazı Yahudiler, Osmanlı Devleti buhranlı dönemlerini yaşarken borç verme yolu ile kısa süreliğine de olsa devleti ekonomik bunalımdan kurtardıklarını zannetmişlerdir. Zira Osmanlı Yahudileri, XVII. yüzyıllardan itibaren Rumlar ve Ermeniler ile rekabet haline girmeleri iktisadi, kültürel anlamda çöküşe geçmelerine sebep olmuştur. Osmanlı'da gerçekleşen bu azınlık sorunları, devletin yıkılmasını tetikleyen etkenler arasında yerini almıştır.

Kaynakça

- Acartürk, E. & Kılıç, R. (2011). Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 29(2), 1-21.
- Adam, B. (2012). Tevrat. *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 41, 40-45.
- Arslan, H. (2016). Geçmişten Günümüze İzmir Yahudileri: Yerleşme, Kurumsallaşma Süreci ve Mevcut Durum. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 5(2), 197 – 224.
- Arslantaş, N. (2009). *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Attalı, J. (2014). *Yahudiler, Dünya ve Para: Yahudi Halkının Ekonomik Tarihi*. Çev. Berna Günen. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Bayat, A. H. (1997). *Hafsa Sultan*. *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 15, 122-123.
- Bernheim, R. N. (2001). *La Vie Juive en Terre Sainte (Kutsal Topraklarda Yahudi Hayatı)*, Fransa (Paris): Published by Calmann-Levy.
- Bolay, S. H. (1987). Bizanslı Âlimlerin İstanbul'dan Kaçmaları ve Rönesans'ı Başlatmaları Meselesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28(1), 135-142.
- Bora, S. (2017). *Anadolu Yahudileri: Ege'de Yahudi İzleri*. İstanbul: Gözlem Yayınevi.
- Çorbacı, İ. (2017). *Siyonizm'in ve Masonluğun Gizli Tarihi*. İstanbul: Maviçatı Yayınları.
- Durmuş, M. A. (2015). *Mitolojik Kurtarıcı Mehdi*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Emecen, F. (2010). *Yavuz Sultan Selim*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.

- Emecen, F. (2009). Selim II. *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36, ss.414-418.
- Eroğlu, A. H. (2012). Bütün Yönleriyle Yahudilik 16. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Efsanevi Bir Yahudi: Yasef Nassi. *Dinler Tarihi Araştırmaları VIII, Uluslararası Sempozyum*, 719-731.
- Galanti, A. (1947). *Türkler ve Yahudiler*. İstanbul: Tan Matbaa.
- Eygi, M. Ş. (2014). *Yahudi Türkler yahut Sabetaycılar*. İstanbul: Tarih Encümeni Yayınları.
- Freely, J. (2003). *Kayıp Mesih Sabatay Sevi'nin İzini Süzerken*. Çev. Ayşegül Çetin Tekçe. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Gülyüz, N. A. (2012). *Bizans'tan 20.yüzyıla Türk Yahudileri*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın.
- Gülyüz, N. A. (2012). *Toplumsal Yaşamda Türk Yahudileri*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.
- Hess, A. (2010). *Unutulmuş Sınırlar 16. Yüzyılın Akdeniz'inde Osmanlı İspanyol Mücadelesi*. Çev. Özgür Kolçak. İstanbul: Küre Yayınları.
- Jorga, N. (2008). *Kanuni Dönemi ve Yenilmez Türk*. Çev. Nilüfer Epceli. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kara, S. (2017). İbrahim Müteferrika Öncesi İstanbul'da Yahudi Matbuatı. *Dört Öge*, 12, 251 – 254.
- Kara, Y. (2010). *Osmanlıda Kadın Saltanatı*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Kastein, J. (2006). *İzmirli Mesih Sabatay Sevi*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2009). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*. Ankara: Akçay Yayınları.
- Kutluay, Y. (2005). *Siyonizm ve Türkiye*. İstanbul: Çatı Kitapları.
- Kürkçüoğlu, E. (2013). Anadolu'nun Parlayan Yüzü: Kayılar. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 51, 135-148.
- Ocak, H. F. (2018). Endülüslerin Osmanlı Ülkesine Göçü ve Entegrasyonu. *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 17 – 31.
- Öz, M. (2003). Mehdilik. *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 28, 384-386.
- Peirce, L. P. (2016). *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğunda Hükümdarlık ve Kadınlar*. Çev. Ayşe Berktaş. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Pytlik, M. (2015). Jews and Muslims in Cooperation (Yahudiler ve Müslümanlar: Unutulmuş Bir Birliktelik Tarihi). *Religious Studies (Dini Çalışmalar Dergisi)*, Michigan Oakland University.
- Rozen, M. (2010). *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*. Çev. Serpil Çağlayan. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ruderman, D. B. (2013). *Erken Modern Dönem Yahudi Tarihi*, Çev. Lizet Deadato. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Scholem, G. (2012). *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, Çev. Eşref Bengi Özbilen. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Sertoğlu, M. (1969). Osmanlı İmparatorluğunda Azınlık Meselesi. *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, 25(1), 1- 80.
- Sonyel, S. R. (1993). *Minorities and The Destruction Of The Ottoman Empire*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Svastics, O. (2011). *Yahudiler' in İstanbul'u*. İstanbul: Boyut Matbaacılık.
- Şanlı, S. (2018). Türkiye'nin Doğu Yahudileri Üzerine Etnografik Bir Alan Araştırması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 1281-1293.
- Tanyu, H. (1979). *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*. Cilt: I, İstanbul: Bilge Yayınevi.
- Türem. Ş. İ. (2017). *Mesih İnançının Yahudi Toplumundaki Sosyal ve Siyasal Yansıması XVIII. Yüzyıldan İtibaren*. Yayımlanmış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Uluçay, Ç. (1992). *Padişahların Kadınları ve Kızları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünalın, L. & Gökdemir, M. A. (2012) *Jerusalem*. İstanbul: Melek Yayınları.
- Waardenburg, J. (2004). Mesih. *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, 306-309.
- Yalçın, B. (2018). *Genel Hatlarıyla Osmanlı Devleti Sefarad Yahudileri ve İzmir Sefarad Yahudileri*. Bitirme Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Yıldırım, H. (2011). *Sömürgeci Batının Barbarlık Tarihi 1*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Akgüç, M. (2019). *Selçuklu Çağında İslam Toplumunda Yahudiler (11-14. Yüzyıl)*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin.
- Cide, Ö. (2016). *Osmanlı'nın Kuruluşunu Anlamak (1299-1402)*. İstanbul: Kitabı Yayınları.

- Gürkan, S. L. (2012). *Yahudilik*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları.
- Özdemir, A. (2019). Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğuna Gelişi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin İlan Edildiği Tarihsel Sürece Kadar Sosyo Kültürel ve Ekonomik Durumların Araştırılmasına Yönelik Tarihsel Bir Yaklaşım. *Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, 55 – 85.
- Yaman, A. (2015). Yahudilerin Osmanlı Millet Sistemi İçindeki Yeri ve Hukukî Konumları (Aile Hukuku Özelinde Bir Değerlendirme). *Diyanet İlmi Dergi*, 51(2), 11-35.

İnternet Kaynakları

- Akyol, T. (10 Haziran 2005). *Sabetay Sevi ve sonrası*. 19 Haziran 2020 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/taha-akyol/sabetay-sevi-ve-sonrasi-119495> adresinden erişildi.
- Çamlıbel, C. (10.09.2016). *Kanuni'nin Yahudi Bankeri, Yetenekli Dona Gracia'nın Gizemli Hikâyesi*. 21 Aralık 2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/hayat/kanununin-yahudi-bankeri-yetenekli-dona-gracianin-gizemli-hikayesi-40221069> adresinden erişildi.
- Güzelsoy, Y. (17 Mayıs 2017). *Siyonizm'in İlk Öncüsü: Yasef Nassi*. 15 Ocak 2021 tarihinde <https://otukendergi.com/siyonizmin-ilk-uncusu-yasef-nassi/> adresinden erişildi.
- İnalçık, H. (17.01.2017). *Osmanlı Kıbrıs'ı Şarap İçin mi Fethetti*. 20 Ocak 2020 tarihinde <https://odativ.com/osmanli-kibrisi-sarap-icin-mi-fethetti-1701171200.html> adresinden erişildi.
- Kutlu, M. (13 Şubat 2017). *Osmanlı Sarayında Bir Yahudi Banker*. 17 Ocak 2020 tarihinde <http://www.gercek hayat.com.tr/yazarlar/osmanli-sarayinda-bir-yahudi-banker/> adresinden erişildi.
- Sadi, R. (30.05.2017). *Dizilerde Yaşayan Bir Ülke Türkiye*. 11 Aralık 2019 tarihinde <https://odativ.com/dizilerde-yasayan-bir-ulke-turkiye-3005171200.html> adresinden erişildi.
- Yılmaz, Ö. F. (06 Eylül 2019). *Fransa kralını esaretten Kanunî kurtarmıştı*. 12 Ocak 2020 tarihinde <https://www.dunyabulteni.net/tarih-dosyasi/fransa-kralini-esaretten-knn-kurtarmisti-h195135.html> adresinden erişildi.
- Galante, A. (1941). *Osmanlılar 1492 Öncesi*. 16 Aralık 2020 tarihinde <http://www.turkyahudileri.com/index.php/tr/tarih/turk-yahudileri-tarihi/3-osmanlilar-1492-oncesi> adresinden erişildi.